

ՎԱԶՐԻԿ ԲԱԶԻԼ

Փիլիսոփայական գիտ. դոկտոր, Գերմանիա

ԱՆՅՈՒՄՆԵՐ

Ա. Մարդու անցումը

Ս. Ներսէս Շնորհալին աշխարհն անուանում է «պանդոկ»¹: Պանդոկում ժամանակաւոր իջեւանում են ճամբորդները, որոնք կեցութեան որոշ շրջանից յետոյ կրկին տուն են վերադառնում: Պանդոկում կեցութիւնը ժամանակաւոր է, տանը՝ տեւական. այդ պատճառով էլ ճամբորդի պանդոկային կեցութիւնն անցումային է, պանդոկը՝ անցումի վայր, իսկ ճամբորդը՝ անցորդ, որը քրիստոնէական բառապաշարում նաեւ անցաւոր է: Այն, ինչ որ անցաւոր է, սկիզբ եւ աւարտ ունի. մարդը ծնւում ու մահանում է, կենդանիները՝ ծնւում ու սատկում, բոյսերը՝ ծլում ու թառամում: Եւ ոչ միայն կենդանական աշխարհն է անցաւոր, այլ նաեւ անկենդան աշխարհը՝ էութիւնից դէպի անէություն կամ փոխաձեւութիւն: Անցաւոր են գոյացութիւնները, եղելութիւններն ու պատմութիւնը: Եւ պանդոկը, որն անցորդի օթեւանն է, նմանապէս անցաւոր է: Ներսէս Շնորհալին, աշխարհը պանդոկ անուանելով, փոխաբերում է քրիստոնէական անդենական կեանքի գաղափարը, որը մարդու անխուսափելի «ճակատագիրն» է իր երկու տարբերակներով՝ «դրախտ» կամ «դժոխք»: Մարդն իր կեանքում էլ վկայ է բազմազան անցումների, որոնք ներառում են թէ՛ անձնական կեանքը եւ թէ՛ շրջապատի եղելութիւնները:

Հայերէնում «անցում» գոյականը կամ «անցնել» բայը իմաստային խիտ ցանց ունեն: Անցում նշանակում է «աւարտ», «մահ», «վիժում». ում սիրտն է անցնում՝ յուշաթափւում է, ում տունն է անցնում՝ աւերուած տուն ունի, ով ուզում է, որ ձախողն ու խոտորը վերանան ու ներկայի վրայ չազդեն, սիրով է լսում անցուկ՝ մոռցուկ եւ անցած ըլլայ մաղթանքները: Եւ երբ մէկի խօսքն անցնում է, ուրիշները հետեւում են նրան, ու երբ մէկը միւսի խօսքը չի լսում, մէկը միւսի խօսքից է անց-

¹ «Պանդոկ մի կայր վերայ երկրի ի յանցաւոր ճանապարհի». ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Բանք չափաւ, Վենետիկ, 1928, էջ 612:

նում: Անցումը նաեւ անցք է, որ երկու բաժիններ կամ կողմեր իրար հետ կապում եւ միաժամանակ իրարից բաժանում է: Դէպքերն էլ անց ու դարձ են՝ երբեմն կարգ ու կանոնով, երբեմն՝ իրարանցումով: Անցումը նշանակում է նաեւ կիրք կամ անցնելը՝ ճառել, սակայն այս իմաստներին այստեղ չենք անդրադառնալու: Կեանքն ինքնին անցումների ամբողջություն է եւ միաժամանակ անցում դէպի մահ: Ինչպէս Կոստան Զարեանն է իր «Անցորդը եւ իր ճամբան» երկում գրում՝ «Այդպէս գնալ, անվերջ գնալ»² եւ անցնել:

Քրիստոնէական տեսակէտից մարդու եւ աշխարհի անցումային լինելու պատճառը նախածնողների յանցանքն է՝ նրանց առաջին եւ որոշիչ անցումը³, որն Աստուծոյ պատուէրի զանցումն էր, այսինքն՝ անհնազանդութիւնը: Եզնիկ Կողբացիի գրում է. «...իբրեւ յանցաւորի՝ որ անցանիցէ զհրամանաւ հրամանատուի՝ որ նմա կարգեալ իցէ»⁴: Իսկ այս զանցումի նախապայմանը մարդու ազատութիւնն է, որի պատճառով, ըստ Եզնիկ Կողբացիի, սատանան մարդուն նախանձեց ու մոլորեցրեց⁵: Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ հինկտակարանային բնագիրը օձը սատանայի հետ չի նոյնացնում: Հարցական է նաեւ՝ արդե՞ք Ադամն ու Եւան դրախտում անմահ էին եւ միայն մեղքի պատճառով մահկանացու դարձան, թէ արդէն իսկ դրախտում մահկանացու էին ու սկզբնական յանցանքի պատճառով միայն երկունքով ծնելու եւ տաժանութեամբ աշխատելու դատապարտուեցին: Ստոյգ չէ նաեւ՝ արդե՞ք «դրախտը» երկրի վրայ էր ու երկրի մէկ «հողաբաժին», թէ երկրին կից մէկ այլ «վայր», որը նախածնողների արտաքսումից յետոյ վերացաւ: Յամենայնդէպս արարչագործութեան հինկտակարանային պատմութեան մէջ Աստուած որեւէ այլ երկնքից «դրախտ» չի իջնում, այլ «դրախտում» է եւ նոյն հողի վրայ, ինչպէս Ադամն ու Եւան⁶: Քրիստոնէութիւնը, սակայն, մեկնում է մահը իբրեւ Աստուծոյ պատիժ, որի պատասխանատուն «հին Ադամն» է, ուստի կարելի է եզրակացնել՝ այս պարագային նախածնողները յանցաւոր լինելուց առաջ անմահ էին եւ մահկանացու դառնալուց յետոյ հեռացան

² Տէն «Հայրենիք» ամսագիր, մարտ 1927, թիւ 5, էջ 30:

³ Տէն «Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արարեալ սրբոյն Սահակայ հայրապետի եւ Մեսրոպայ վարդապետի եւ Գիւտայ եւ Յովհաննու Մանդակունւոյ եւ այլոց վարդապետաց», Վենետիկ, 1989, էջ 1151:

⁴ Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Երեւան, 1994, էջ 40:

⁵ Տէն անդ, գիրք Ա., գլուխ ԺԲ.:

⁶ Հմմտ. GERHARD VON RAD, Das erst Buch Mose. Genesis, Göttingen, 1981, էջ 60–74:

անանց դրախտից ու հաստատուեցին անցաւոր աշխարհում՝ պանդոկում: Սա առաջին եւ ճակատագրորոշ անցումն էր:

Նախածնողների անհնազանդութիւնն ու այլակամութիւնը, այսինքն՝ Աստուծոյ կամքից շեղումը փոխեց ոչ միայն մարդու, այլ նաեւ «տիեզերքի»⁷ ճակատագիրը: «Հին Ադամը» ապականեց ոչ միայն իր կեանքը, այլ նաեւ համայն տիեզերքի, որի նորոգումը կախեալ է «նոր Ադամից». նա «նորոգող տիեզերաց»⁸ եւ «փրկութիւն տիեզերաց»⁹ է: Մարդու «յանցանքը» տիեզերական բնոյթ ու հետեւանքներ ունէր. նա վարակեց ամբողջ արարչագործութիւնը՝ ներառեալ կենդանիները¹⁰, եւ բոլորը վերածեց «անցաւորների», որոնց փրկագործութիւնը նմանապէս կարող է միայն տիեզերական բնոյթ կրել:

Արարչագործութեան յանցանքից յետոյ նշում են նաեւ երկու այլ «անցումներ»՝ ա. մերկութիւն եւ բ. մահ¹¹. «Եւ բացան աչք երկոցունց, եւ գիտացին զի մերկ էին» (Մննդ. Գ. 7): Այս անցումը՝ փակ աչքից դէպի բաց կամ չիմանալուց դէպի իմանալ (մերկութիւն) կարելի է աստուածաբանական մարդաբանութեան տեսակէտից նկատել նաեւ իբրեւ «ժամանակի» ակունքն իր եռափեղկումով՝ անցեալ, ներկայ եւ ապագայ: Մերկութեան մէջ կարելի է ժամանակի հետքը տեսնել, որովհետեւ երբ նախածնողներն իրենց մերկութիւնը տեսան, իրենց սփածանելիով ծածկեցին եւ ծառերի ետեւում պահուեցին: Սրանք «ամօթի» ու «երկիւղի» նշաններ են, որոնք առնչւում են ժամանակի հետ: Ամօթի պարագային մարդն ամաչում է անցեալում իր եղածի կամ կատարածի համար եւ ծածկուելով՝ ցանկանում է խուսափել նման վիճակից, իսկ երկիւղի դէպքում մարդը յիշում է իր անհնազանդութիւնը եւ չգիտի, թէ Աստուած ինչպէս է ապագայում իրեն վերաբերուելու: «Ժամանակի» ծագումը ազատութեան

⁷ Տէն նաեւ «կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ....», էջ 1154՝ «...ւաց զտիեզերս ի մեղաց» կամ էջ 1161՝ Աստուածածինը մեծացուցանելով, «յորմէ ծագեաց փրկութիւն տիեզերաց»:

⁸ Տէն անդ, էջ 481:

⁹ Տէն անդ, էջ 1108:

¹⁰ Պիետրը Բրոյկէլի (1568–1625 թթ.) «Դրախտ» նկարը ցոյց է տալիս դրախտը, ուր գիշատիչ եւ ընտանի կենդանիները միասնաբար ապրում են խաղաղութեան մէջ:

¹¹ Այստեղ արժէ յիշել, որ դրախտի արգելուած ծառը խնձորենին չէր: Սուրբ Գիրքը խօսում է միայն «պտուղի» մասին՝ առանց յստակեցնելու դրա տեսակը: Հաւանաբար, լատիներէնի հնչողափմաստային ազդեցութեան տակ «պտուղը» վերածուեց խնձորի՝ նկատի ունենալով, որ «շարը» լատիներէնով «malum» է կոչւում, իսկ խնձորը՝ «malus». հմմտ. GERHARD VON RAD, Das erst Buch Mose. Genesis, էջ 64:

խոտոր գործածութեան՝ իմա՛ անհնազանդութեան արդիւնքն է, որը մղում է երկրորդ «անցումին»՝ մահուան՝ «զի հող էիր եւ ի հող դարձցիս» հրամանով (Ծննդ. Գ. 19): Ազատութեան խոտոր բանեցումը մղում է ամօթի ու երկիւղի: Ամօթի կիզակէտն անցեալն է, մինչդեռ երկիւղինը՝ ապագան: Եւ սրանով սկսւում է մեզ ծանօթ «կեանքը», որի պատճառով, հաւանաբար, Ծննդոցի գրութիւնը շարունակւում է հետեւեալ տողերով. «Եւ կոչեաց Ադամ զանուն կնոջ իւրոյ կեանս» (Ծննդ. Գ. 20): Եւան կեանքի ակունքն է երեսայ ծնելու եւ պտուղը ճաշակելու՝ ժամանակի առաջացման հետեւանքով: «Անցումը», ուրեմն, ոչ միայն միջոցային է (մէկ տեղից միւս տեղ), այլ գոյութեանական (անմեղութիւնից դէպի մեղաւորութիւն) եւ ժամանակային (անմահութիւնից դէպի մահկանացութիւն): Իսկ բարոյականի պարագային ոչ թէ «յանցանքն» էր «չար», այլ նախածնողների «յանցանքով», այսինքն՝ Աստուծոյ պատուիրանի զանցումով նոր յայտնուեցին «բարիի» եւ «չարի» զանազանումն ու այլընտրանքը: Նախածնողներն իրենց անցումից ու յանցանքից առաջ չէին կարող իմանալ, թէ իրենց արարքը՝ իմա՛ անհնազանդութիւնը, չար է, որովհետեւ այդ գիտակցութիւնը կարող էին միայն յանցանքը գործելուց եւ չարի ու բարիի ծառից ճաշակելուց յետոյ ունենալ: Մարդն իր յանցանքով, ուրեմն, փոխեց տիեզերքի ճակատագիրը եւ դրախտից արտաքսումով դարձաւ տարագիր, իսկ «նոր Ադամը» յայտնուեց՝ փոխելու համար այդ գրութիւնը եւ վերահաստատելու նախկինը: Այդ պատճառով էլ հաւատացեալն աղօթում է Աստուածածնին՝ «բարեխօսեա՛ առ Քրիստոս ջնջել զգիր մեղաց մերոց»¹²: Գիրը փոխելով՝ փոխւում է ճակատագիրը:

Բ. Ճակատագրորոշ աշխարհը

Այնուամենայնիւ, ըստ քրիստոնէութեան, մարդը չպէտք է թերագնահատի անցաւոր «պանդուկը», որովհետեւ անցաւոր կամ իջաւոր մարդու աշխարհային կեանքը որոշում է իր յետժամանակեայ «ապագայ կեանքը». անցումային կեանքից կախեալ է նրա անանց կեանքի վիճակը: Թէ՛ «դժոխքի» եւ թէ՛ «դրախտի» պարագային մարդու յետժամանակեայ «կեանքը» յաւիտենական է, հետեւաբար՝ ան-անց: «Անանց» չի նշանակում, որ անդենական կեանքը չի անցնում. «անցումը» ժամանակային

¹² Տե՛ս «Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ...», էջ 1159:

եւ միջոցային բառ է, որն «անդենականի», այսինքն՝ «անժամանակի»¹³ պարագային որեւէ իմաստ ունի: «Անանց» բառը միայն բաց-ասական «ասում» է եւ, այսպէս կոչուած, բացասական աստուածաբանութեան բառապաշարին է պատկանում, ինչպէս «բարի», «ճշմարիտ» կամ «իմաստուն» բառերը, որոնք Աստծուն ենք վերագրում՝ իմանալով, որ Նա անհունօրէն աւելի «բարի» է, «ճշմարիտ» կամ «իմաստուն», քան մարդը եւ մեր պատկերացումը: «Բարի» կամ «ճշմարիտ» ասելով՝ միաժամանակ բաց-ասում ենք նոյն բառերը:

Ուրեմն՝ եթէ մարդու «ապագան» կախեալ է այս «պանդոկից», անհեթեթ է անցաւոր աշխարհի կամ պանդոկի վրայից անցնել եւ այս աշխարհն արժէզրկել ու արհամարհել: Մարդու անանցային կեանքը կամ ճակատագիրը կախեալ են իրենց անցումից կամ «պանդոկում» վարած կեանքից: Այս պատճառով «վերջին դատաստանը» կայանում է «կեանքի գրքի» հիման վրայ՝ «...ատեան նստաւ՝ եւ դպրութիւնք բացան...» (Դան. է. 10): Որպէսզի Քրիստոսի միջոցով կեանքի գրքից ջնջուեն մեղքի գրերը, մարդը չպէտք է «պանդոկը» շփոթի «տան» հետ («...զի չեն աշխարհէ, որպէս եւ ես չեմ յաշխարհէ» Յովհ. Ժէ. 14): Ով «պանդոկը» նոյնացնում է «տան» հետ, չի հաւատում անցումին, այսինքն՝ ժամանակաւորից դէպի անժամանակն ու յաւիտենականը գնալուն: Իսկ ով հաւատում է այս անցումին, ապա իր «անցաւոր» կեանքը տարբեր է վարում ու «անցկացնում», քան չհաւատացողը:

Քրիստոնէութիւնը միշտ խորթ է վերաբերուել աշխարհին, որը փրկագործութեան կարօտ ունի: Մարդը, որն իր յանցանքով ապականեց տիեզերքը, կարող է սակայն մէկ այլ որոշիչ անցով վերացնել իր եւ Աստուծոյ միջեւ ստեղծուած խաթարումը: Այս բուժիչ անցումը կոչում է «դարձ»¹⁴: Դարձը յանցանքի հակադարձ անցումն է, որը միանգամայն չէ, այլ կեանքի ընթացքին տեւական մի ճիգ է եւ հանգում է խոստովանութեան ու քաւութեան: Այս առումով քրիստոնէական կեանքը իրական անց ու դարձ է, այսինքն՝ պատմութիւն: Սկզբնական յանցանքը մղում է արտաքսման, արտաքսումը՝ տարագրման, եւ տարագրումը՝ պանդոկում իջեւանման: Աւելի ճիշտ՝ ոչ թէ պանդոկը կար, եւ Ադամն այնտեղ իջեւանեց, այլ նրա տարագրումն ստեղծեց պանդոկը՝ հող էիր եւ հող պիտի

¹³ Տէս անդ, էջ 1107:

¹⁴ Տէս Յովհ. ՄԱՆԿԱԿՈՒՆԻ, Ճառք, Վենետիկ, 1860. «...եւ ոչ դառնան եւ զղջան» (էջ 149), «...եւ ոչ դառնան եւ ապաշխարեն» (էջ 152):

դառնաա հրամանով: Այստեղ կարելի է նաեւ հարցնել՝ արդե՞ծք այս տարա-գրութիւնը մարդկային սփիւռքի հիմքը չէ: Եթէ մարդը տարագիր է, ապա աշխարհն ինքնին սփիւռքի է վերածւում, մինչեւ յարութիւնից յետոյ բոլորը ժողովւում են: Այս առումով մարդ էակը սփիւռքամարդ է, որը բնակում է պանդոկում:

Գ. Սահմանում եւ էութիւն

Անցումը նախ եւ առաջ շարժում է: Արիստոտէլը զանազանում է «շարժումներ» չորս տեսակ՝ γένεσις, φθορά — ծնունդ եւ լուծում, αὐξήσις — քանակական փոփոխութիւն, ἰνչպէս աճ, ἀλλοίωσις — որակական փոփոխութիւն, օրինակ՝ աշնանը տերեւների դեղնումը, եւ φορά — տեղափոխութիւն¹⁵: Այս չորսի հիմքը μεταβολή-ն է՝ «փոփոխումը», որը միւս բոլոր շարժումներն է ներառում¹⁶: Շարժումներ են նաեւ հոգու ինքնաբոլս արտայայտութիւններն ու կամքը, որ շարժման պատճառ են: Այսօր «շարժում» ասելով, սակայն, հասկանում ենք միայն տեղափոխութիւնը, այսինքն՝ միջոցային անցումը, որը սահմանափակում է բառի իմաստը: Մինչ այս տեսակի «շարժման» պարագային մեր ուշադրութիւնը կեդրոնանում է շարժման սկզբի, պատճառի կամ վախճանի վրայ՝ Ա-ից դէպի Բ, անցումի դէպքում՝ սահմանի վրայ: «Անցման» ըմբռնման հետ ընդելուզուած է «սահմանի» ընկալումը: Ինչո՞ւ... Որովհետեւ ամէն անցում սահմանի մէկ կողմից դէպի միւս կողմ անցում է եւ ոչ թէ՛ զուտ շարժում: Թէ՛ ով է այս սահմանները որոշում, կամ ինչպէս են դրանք գծւում, ուրիշ հարց է: Ստույգ է նաեւ՝ անցումի մասին կարելի է միայն խօսել, երբ գիտենք, որ սահմանը երկու կողմերն իրար միացնող եւ իրարից զատող սահման է: Առանց այս իմացումի՝ անհեթեթ է որեւէ սահմանի մասին խօսելը: Ծնունդն ու մահը ծնունդի եւ մահացողի համար անցումներ չեն, այլ միայն նրանց ծնողների, ընտանեկան պարագաների ու ընկերների համար, որոնք «առաջինին»՝ ծնունդից առաջ, ապրած ժամանակ, եւ «երկրորդին»՝ ծնունդից, մահից յետոյ ծանօթ են: Իսկ ծնունդը չգիտի, որ ծնւում է, եւ մահացողն էլ չգիտի, որ մահանում է: Բոլոր պարագաներում անցնելը, անցկացնելը եւ ուրիշի անցումն իբրեւ այդպիսին ընկալելը ենթադրում են յիշողութիւն եւ ինքնութիւն: Ինքնութեամբ ու յիշողութեամբ

¹⁵ Հմմտ. OTFRIED HÖFFE, Aristoteles-Lexikon, Stuttgart, 2005, էջ 312—318:

¹⁶ Հմմտ. MARTIN HEIDEGGER, Zollikoner Seminare, Frankfurt am Main, 1987, էջ 201:

մարդն «անցեալը», «ներկան» եւ «ապագան» իրարից զանազանում ու սահմանները զանցում է: Յիշողութեամբ ստեղծում է անցեալն իբրեւ անցեալ ու ծրագրելով՝ ապագան իբրեւ ապագայ:

Սակայն ի՞նչ է նշանակում սահման, եւ ինչպէ՞ս է այն առնչում «շարժմանը»: Արիստոտէլի համար «սահմանը» (πέρας) ոչ միայն էակաների արտաքին կերպարի, օրինակ՝ մեծութեան սահմանն է, այլ նաեւ «նպատակ» (τέλος) ու «էութիւն» (τί ἦν εἶναι)¹⁷: Սահմանը թէ՛ կերպարի մարմնական սահմանն է՝ բարձրութիւն, լայնութիւն, հաստութիւն, թէ՛ գործողութեան աւարտ՝ եթէ ես անօթի եմ, ապա կենսամթերք հայթայթելուս նպատակը կշտանալն է, ինչը միաժամանակ գործողութեան սահմանն է, թէ՛ որեւէ էութեան սահմանը, որի շնորհիւ մէկ էութիւնը զանազանում է ուրիշ էութիւնից. մարդը՝ կենդանուց, ձուկը՝ գայլից, սեղանը՝ աթոռից: Եւ եթէ մարդը քրիստոնէութեան տեսակէտից յայտնում է «ծարաւեցաւ առ քեզ հոգի իմ», ապա նա գիտակցօրէն կամ անգիտակցօրէն անընդմէջ ձգտում է դէպի Աստծուն եւ այդ պատճառով շարժման մէջ է մինչեւ որ հանգի իր երանական հայեցութեանը: Այս իմաստով Ս. Գրիգոր Նարեկացին Աստծուն կոչում է «ամենից ակնկալութիւն» (Բան ԶԴ.), եւ նոյն հունով ընթանալով՝ Օգոստինոսն իր «Խոստովանութիւններ»ի մէջ գրում է՝ «inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.» (1,1. «Մեր սիրտը անհանդարտ է մինչեւ հանգչի Քո մէջ»): Քանի դեռ ակնկալութիւնը հագուրդ չի ստացել, մարդու կեանքը անհանգիստ է, որովհետեւ ակնկալիքի ձգողական ոյժը անց ու դարձ՝ կեանք է ստեղծում: Այս առումով Աստուած մարդու «նպատակն» է, վախճանն ու «սահմանը»: Եթէ շարժման նպատակը բնական է եւ ոչ մարդու կողմից ծրագրուած, ապա այդ սահմանը կարելի է միաժամանակ «ճակատագիր» անուանել¹⁸: Այն մտաւոր հոսանքները, ինչպիսին է անուանապաշտութիւնը, որոնք թէ՛ կանաչ եւ թէ՛ մարդկային բնութեան վախճանաբանական մղումը հերքում են, մերժում են նաեւ «սահմանի» արիստոտէլեան այս ձեւակերպումը¹⁹: Նրանց

¹⁷ Հմմտ. ARISTOTELES, Metaphysik. Erster Halbband: Bücher I (A) — VI (E), Hamburg, 1982, 1022a:

¹⁸ Հայերէնում «սահմանել» ու «ճակատագրել» հոմանիշներ են: Սահմանելն այստեղ գործածւում է էութեան եւ ոչ մեծութեան սահմանների առումով:

¹⁹ Հռոմի նախկին Սրբազան քահանայապետ Բենեդիկտոս ԺԶ.-ն խօսում է մարդու բնապահպանման մասին („Ökologie des Menschen“), որն արարչագործական հրամայական է եւ լրացնում է կանաչ կամ մթնոլորտի բնապահպանումը: Մարդն ունի իր բնութիւնը, որը պէտք է պահպանուի. հմմտ. BENEDIKT XVI, Die Ökologie des Menschen. Die großen Reden des Papstes, München, 2012:

համար սահմանը նպատակ չէ, որովհետեւ բնութիւնն ինքնակալ ու բնական նպատակներ չունի: Միայն մարդն է, որ նպատակ ունի եւ փորձում է դրան հասնել:

«Սահման»ը Արիստոտէլի համար նշանակում է նաեւ մի բանի էութիւն, որը մարդը փորձում է ճանաչել ու պատասխանել «ի՞նչ է սա» հարցումին: Երբ մարդը «ի՞նչ է սա՝ ծառը» հարցումին պատասխանի, ճանաչողութիւնը հասնում է իր նպատակին ու սահմանին²⁰: Արդի Արեւմտաւարում տիրող անուանապաշտութիւնը, ի տարբերութիւն, օրինակ, հայկական կամ ոչ արեւմտեան այլ մշակոյթների, հերքում է «էութիւնը» եւ էութիւններ ճանաչելու կարելիութիւնը: Քրիստոնէութիւնը մինչդեռ իրապաշտ եւ ոչ անուանապաշտ կրօն է, որի ճանաչողաբանութիւնը հիմնուած է էութիւնը ճանաչելու՝ մարդու ունակութեան վրայ: Ճիշտ է՝ քրիստոնէութիւնն իրապաշտ է, սակայն յիշենք, որ անուանապաշտութեան ակունքը Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Փրանկիսկեան եւ Դոմինիկեան միաբանութիւնների միջնադարեան վէճն էր՝ արդեօք կամքն է առաջնահերթ, թէ՞ բանականութիւնը: Այսօրուայ եւրոպական մշակոյթի հակասութիւններից մէկը, որն անվերապահօրէն ձեւաւորուել է Երկրորդ աշխարհամարտի տպաւորութեան ներքոյ, ճիշտ այս է՝ «հաւաքական ինքնութիւնները» (օրինակ՝ ազգային, սեռային ինքնութիւն) մերժում են, մինչ անհատական ինքնութիւնները ոչ միայն չեն հերքւում, այլ խրախուսում եւ խնամում են: Նոյնիսկ հաւաքական ինքնութիւնների պարագային էլ տրամադրութիւնները հակասական են. մեծ հաւաքականութիւնները մերժում են իրենց ազգային ինքնութիւնը, բայց եթէ պահանջուի, որ օտարականներն իբրեւ փոքրամասնութիւն ձուլուեն մեծամասնութեանը, ապա սա գալթակղութիւն է առթում, քանզի նամանաւանդ քաղաքական ձախակողմեան հոսանքների համար փոքրամասնութիւնները պիտի իրենց «ինքնութիւնը» պահեն, եւ մեծամասնութիւնները զերծ մնան «ազգայնամոլական» ու «ծաւալապաշտական» նկրտումներից: Անուանապաշտութեան շնորհիւ է նաեւ, որ սեռերն այսօր ինքնութիւն չունեն: Ամէն ինչ գործառնային է՝ կինը տղամարդ է, տղամարդը՝ կին: Բնական էութիւններ եւ սահմաններ գոյութիւն չունեն: Մարդն է «որոշում» ամէն ինչի սահմանը՝ ըստ իր ազատ կամքի, ուրիշների հետ հաղորդակցուելով ու պայմանագրեր ստո-

²⁰ էակը միայն գոյացութիւնը չէ, այլ նաեւ՝ դէպքը կամ պատահարը:

րագրելով: Իսկ քրիստոնէական տեսակէտից այս սանձարձակ կամքը մղում է կրկին սահմանազանցումների, անցումների եւ «յանցանքների»:

Եթէ սահմանն էութիւն է նշանակում, ուրեմն ամէն սահմանափոխութիւն եւ սահմանազանցութիւն կործանում են էակին: «Սահմանի» արիստոտէլեան այս ձեւակերպումները ցոյց են տալիս, թէ որ «անցումներն» են թոյլատրելի, եւ որոնք՝ հակաբնական: Օրինակ՝ մթնոլորտի ապականումը նման զանցման արդիւնք է: Արդիականութեան համար բնութիւնը ոչ մէկ վախճանաբանական մղում ունի, այլ պատահականութիւնների կուտակում է: Երբ էութիւնը եւ դրա վախճանային ձգտումը վերանում են, մարդն իրեն թոյլ է տալիս բնութեան հետ, նաեւ մարդկային բնութեան հետ անել այն, ինչ ցանկանում է: Բնութիւնն այս համապարփակ առումով վերածում է ատաղձի եւ մարդու նպատակներին ծառայող միջոցի: Այսօր Արեւմուտքում մարդու այլորոշում չի ընդունւում, այլ միայն՝ ինքնորոշում: Մարդը չի ենթարկւում էութիւնների բնութեանն ու վախճանաբանութեանը, նրա արտաքին չափանիշը միայն ուրիշ մարդկանց հետ կնքուած իր պայմանագրերն ու դաշինքներն են: Հասարակութիւնը Աստուծոյ դերն է ստանձնել: Մարդկանց համաձայնութիւնն է ճշմարտութեան ակունքը, ոչ թէ ճշմարտութիւնը՝ մարդկանց համաձայնութեան, որովհետեւ էութիւն գոյութիւն չունի, կամ այլ կերպ ասած՝ էութիւնը մարդու բանականութեան արտազեղումն է եւ չի սերում էականերից: Այսպիսով՝ բնական անհպելի սահմաններ գոյութիւն չունեն: Նոյնիսկ այսօր, երբ բնապահպանութիւնը Արեւմուտքի քաղաքական օրակարգի առաջին կէտն է, Եւրոպան պահպանում է բնութիւնը ոչ թէ դրա հանդէպ ունեցած իր ակնածանքի պատճառով, այլ մարդու կեանքին սպառնացող վտանգները կանխելու համար: Այս տեսակէտից խօսուն են համապատասխան նախարարութիւնների անունները՝ «environment» կամ «Umwelt»: Այս անուանումները բնութիւնը վերածում են մարդու «շրջապատին»: Ոչ թէ բնութիւնն է պահպանւում, այլ բնութիւնն իբրեւ «շրջապատ» պահպանելով՝ պահպանւում է մարդը: Զիշտ է, որ «շրջապատը պահպանելը» եւ «արարչագործութիւնը պահպանելը» գործնականում նոյն հետեւանքներն ունեն, սակայն սկզբունքօրէն իրարից տարբեր են: Առաջինի պարագային մարդն է կեդրոնում, իսկ երկրորդի դէպքում՝ Արարիչը: «Շրջապատը պահպանողների» համար մարդը դէմ առ յանդիման է բնութեանը, մինչ «արարչագործութիւնը պահպանողների» համար նա, իբրեւ արարած, իր բնութեամբ նաեւ բնութեան մաս է կազմում: Բե-

ներկայացնում Ժ.Պ. պապը, խօսելով «մարդու բնապահպանման» („Ökologie des Menschen“) մասին, ցանկանում է ամբողջացնել «շրջապատի պահպանումը» արարչագործական համապարփակ պահպանումով:

Դ. Մարդն իբրեւ անցում

Արդէն խօսեցինք մարդու անցումների, նրա առաջին ու կենսորոշ անցման եւ էություն մասին: Սակայն մարդը ոչ միայն անցնում եւ անցկացնում է, այլ նաեւ ինքնին անցում է: Նախածնողների անհնազանդությունը Աստուծոյ նկատմամբ նշանակում էր հակակամություն եւ հակակայություն: Հակա-կան վերացրեց եղեմական ներ-կան ու եռփեղկեց ժամանակը. եթէ մարդու վախճանը Աստուծոյ երանական հայեցումն է, ապա դա կարող է ժամանակի, այլ միայն բացարձակ ներկայի մէջ (nunc stans) կայանալ՝ վերահաստատելով հնազանդությունը, այսինքն՝ համակամությունն ու համակայությունը: Խորհրդազգած կենցաղավարութեան նպատակն է աստէնական կեանքում շիջեցնել իւրական կամքը եւ բացարձակ ներկայի՝ nunc stans-ի մէջ ձերբազատուել ժամանակի կապանքներից: Այս բացարձակ ներկան, ըստ կրօնների, տարբեր անուններ ունի՝ «Նիրվանա» (բուդդիզմ), «Բրահման» (հինդուիզմ), «Մէկը» (տաօիզմ), «Խորհրդազգած միություն» (քրիստոնէություն): Բացարձակ ներկայի մէջ վերանում են տարբերություններն ու սահմանները եւ նոյնիսկ լեզուն, որովհետեւ խօսել նշանակում է միշտ տարբերել մէկ բառը միւսից, ենթական՝ բայից, բայը՝ խնդրից եւ այլն: Այդ պատճառով էլ խորհրդազգած կենցաղավարութեան համար այս սահմանները վերանում են միայն լուծեան մէջ: Սակայն ի տարբերություն միւս կրօնների՝ քրիստոնէութեան մէջ Աստուած եւ մարդը անձեր են՝ եռադէմ ու միադէմ, անձեր լինելով՝ չեն կարող իրար հետ միանալ եւ ձուլուել: Մարդը երանական վիճակում միայն հայում է Աստծուն:

Քանի որ Աստուած «ամենից ակնկալություն» է, մարդը ձգտում է անանցին եւ անսահմանին: Ոչ մէկ «սահման» չի կարող նրան բաւարարել, եւ նրա կեանքը շարժումներով լի է մինչեւ հանգիստ երանական վիճակում: Եւ եթէ մարդու համար ամէն ինչ սահմանաւոր է, որովհետեւ ինքը ձգտում է անսահմանին, ապա նա անդրազանցում է իւրաքանչիւր սահման: Իսկ մարդու համար ամէն ինչ սահման է, որովհետեւ անսահմանին ձգտելով՝ նա արդեն իսկ ամէն սահմանի միւս կողմում է: «Ամենից

ականալուծիւնը» այն առիւնքնիչ ոյժն է, որը մարդուն սահմանից սահման է անցկացնում, մինչեւ այդ շարժման ականալուծիւնն իրականանայ, եւ մարդն անանցին հասնի:

Մարդն անդրազանցական էակ է, որը միայն չի անցնում կամ անցկացնում, այլ ինքնին անցում է:

РЕЗЮМЕ

Одним из ключевых слов христианского вероучения является «переход». Творение — тленно. Основой этого перехода был первоначальный переход человека — «согрешение», не подчинившись первой заповеди Божьей, данной в раю. Этот первоначальный переход заложил основу тленности человека и существ — смерти. Тем не менее, тленный человек не должен недооценивать «бренный» мир, поскольку его жизнь в этом переходящем мире определяет его будущее «непреходящее» состояние.

С переходом тесно связано понятие «граница», так как каждый переход — «переход» или «переступление» границы. И переход этой границы касается не только первоначальной «границы», начерченной Богом, Его заповедью, но и всякого существа, которое по своей природе «ограничено». Каждое существо, будучи «ограниченным», отличается от других сущностей и существ. Итак, человек — единственное сознательное существо на этой границе, пытающееся постоянно «проходить» эти границы посредством науки, искусства и ловкости. У животного и растения нет подобного сознания и побуждения. А человек — владыка этого стремления и осознания, потому что он по своей сути стремится к «безграничному», который Нарекаци называет «самым ожидаемым». Только в свете «безграничного» человек может видеть «границы» и пытаться «переступить» или «превзойти» их. Таким образом, человек не только «переходящий», но сам «переходит» от ограниченного к безграничному.

SUMMARY

“Transition” is one of the key words in Christian doctrine. Creatures are transient. The basis of this transition was human beings’ initial transition — “sin,”

by disobeying God's first commandment in the paradise. This initial transition as a sin laid the foundation for death, i.e. transience of human beings. However, the transient human beings should not underestimate the “transient” world, because their life in this transient world determines their future “intransient” condition.

The notion of “limit” is closely related to transience, because every transience is a “crossing” or “violation” of limits. And the crossing of this limit refers not only to the violation of the original limit set by God, i.e. commandments, but to every being, who is “limited” by nature. Every person, being “limited”, has his/her own essence, which distinguishes him/her from all other essences and beings. Thus, the person is the only being who is conscious of that limit, and incessantly tries to “cross” those limits through knowledge, art and crafts. Animals and plants do not have such consciousness and drive; however, human beings possess that drive and consciousness, because they by nature tend towards the “limitless”, which is called “everybody’s expectation” by Gregory of Narek. It is only in the light of the “limitless” that human beings can see “limits” and try to “cross” or “surpass” them. Thus, human beings are not considered to be only “transient”: they themselves are the “transition” from limited to limitless.

